

ՅՕԴՈՒԱԾ-ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ՀՀ ՏԱՐԱԾՔՆԵՐԻ ՀԱՄԱԶԱՓ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄԸ ԵՒ ՏԱՐԱԲՆԱԿԵՑՈՒՄԸ ՈՐՊԷՍ ՀԱՄԱԶԳԱՅԻՆ ԱՌԱՋՆԱՀԵՐԹՈՒԹԻՒՆ

ԹԱԹՈՒՄ ՄԱՆԱՍԵՐԵԱՆ

tatoulm@gmail.com

ՄՈՒՏՔ

Ակնհերել է, որ արցախեան ինքնորոշման պատերազմի հրադադարից (1994) ի վեր՝ համահայկական հրամայականով վերականգնուեցին եւ բարելաւուեցին Հայաստանն Արցախին կապող հաղորդակցութեան միջոցները: Առանձնայատուկ կարեւորութիւն ձեռք բերեց ոչ միայն գործող (Գորիսով), այլեւ այլընտրանքային (Վարդենիսով) Արցախին միացնող ճանապարհների շինարարութիւնն ու որոշ հատուածների նորոգումը: Ոչ-պակաս կարեւոր է նաեւ ժամանակակից հեռահաղորդակցութեան եւ տեղեկատուական արհեստամիջոցների մուտքն Արցախ, ինչը պէտք է դիտարկել նաեւ որպէս տնտեսական զարգացման կենսական նախադրեալ:

Միաժամանակ, սակայն, խնդրայարոյց է մնում ազատագրուած համայնքների տարաբնակեցման խնդիրը: Դրա լուծմանը միտուած քայլերից կարելի է յիշատակել 1990ականների փորձերը, մասնաւորապէս՝ Սումգայիթից եւ Բաքուից Հայաստան հասած փախստականներին կեցութեան եւ աշխատանքի պայմանների տրամադրումը, իսկ վերջին տարիներին Սիրիայից ժամանած հայերին նման հնարաւորութիւնների ընձեռումը: Հարկ է նկատել, որ չնայած մինչ օրս Արցախում բնակուած են 1990ականներին վերաբնակեցուած բազմաթիւ ընտանիքներ, այնուամենայնիւ, մեր ուսումնասիրութիւնները վկայում են, որ նրանց համարկումը հարթ չի ընթանում, եւ առանձին դէպքերում յանգեցնում է արտագաղթի: Հետեւաբար, տարաբնակեցումը պէտք է շարունակել մանրակրկիտ մշակուած ռազմավարութեան հիման վրայ եւ դրան հաղորդել անընդհատ բնոյթ:

Նոյնը վերաբերում է նաեւ ՀՀ գրեթէ բոլոր մարզերի համայնքներին: Մեր հետազոտութիւնները վկայում են, որ զանգուածային բնոյթ կրող արտագաղթը հիմնականում "սնուցում է" քաղաքայնացման հոսքերից: Այլ խօսքով՝ աշխատատեղերի բացակայութիւնն ու ընկերային պայմանների վատթարացումը գիտական բնակավայրերում հարկադրում է յատկապէս աշխատունակ, բանիմաց երիտասարդներին իրենց բախտը փորձել քաղաքներում (հիմնականում՝ Երեւանում): Եւ քանի որ Երեւանը նոյնպէս դիմագրաւում է տնտեսական եւ ընկերային բազմաթիւ խնդիրներ, "դրսից եկածների" համար սեփական հմտութիւններն իրացնելը դառնում է առաւել դժուար, ապա չի մնում այլ ճանապարհ, քան՝ արտագաղթը:

Յիշեալ խնդիրներին կարելի է յանել նաեւ վերջին տարիներին գրեթէ ընդհանուր ճանապարհով իրականացուող համայնքների խոշորացման գործընթացը, որի հետեանքով է՛լ անելի է ահագնանում արտագաղթը գիւղական բնակավայրերից՝: Մեր համոզմամբ թոյլ, կեղեքուած, ենթակայ ՀՀ ունենալու փափաք ունեն միջազգային տարբեր կառոյցներ, երկրներ²: ՀՀ տարբեր կառավարութիւնների օրօք իրականացուող համայնքների խոշորացման ծրագիրն էլ ուղղուած է դրան: Միայն Խորհրդային տարիներին ու ՀՀ անկախացման առաջին տարիներին 250 համայնք է ամայացել ՀՀում: Թէեւ, մեր դիտարկմամբ, մտաւորականութիւնը, փորձագէտները, գիւղացիները, համայնքապետերը, իշխանութիւնն ու ընդդիմութիւնը դեմ են ծրագրին, սակայն ծրագիրը գործում է...:

Արդիւնքում, ՀՀ բնակչութիւնը հիմնականում տեղաբաշխուած է երեւանում, Գիւմրիում, Վանաձորում եւ միջանի այլ նախկին շրջանային կենտրոններում՝ Արտաշատ, Արարատ, Աշտարակ, Ղափան, Սեւան եւն.: Իսկ գիւղական համայնքներն աստիճանաբար թուլանում են քաղաքայնացման, համայնքների խոշորացման եւ աղքատութեան բարձր մակարդակի պատճառներով:

Այստեղ կը փորձենք ներկայացնել ՀՀում տարածքային զարգացման ներկայ վիճակը եւ միտումները, ապա քննարկել լուծման տարբերակներ՝ ըստ համայնքային զարգացման ժամանակակից տեսական հայեցակարգերի եւ առաջարկել դրանց զարգացման ռազմավարութիւնը:

ՏԱՐԱԾՔՆԵՐԻ ԽԻՍՏ ԱՆՀԱՄԱՉԱՓ ԶԱՐԳԱՅՈՒՄԸ ՈՐՊԷՍ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹԵԱՆ ՍՊԱՌՆԱԼԻՔ

Ստեղծուած իրավիճակում համայնքների եւ տարածքների համաչափ զարգացման եւ տարաբնակեցման հայեցակարգի եւ ռազմավարութեան մշակումը ՀՀում հանրային կառավարման գիտութեան կայացման կարեւորագոյն հիմնախնդիրներից է: Առանց այդ հարցի լուծման դժուար է առաջարկել տեղական համայնքի զարգացման մեքենայութիւններ: Տեղական ինքնակառավարման մարմինների (ՏԻՄ) մի մասը զարգանում է, իսկ մի այլ անելի մեծ մաս, մի կերպ գոյատեւում է պետական նպաստներով եւ նպաստների սպասելով, ընդ որում լիովին չօգտագործելով տեղական աղբիւրները: Այսօր, ՀՀում տեղական ինքնակառավարման 'վերելից զարգացման' ռազմավարութիւնը եւ դրան համապատասխան 'իրաւական' եւ 'կազմակերպական' մոդէլները ներկայումս փակուղի են մտել եւ կորցրել 'զարգացման ուղղութիւնը, սպառելով իրենց ներուժը: Առանց գիտական աջակցութեան տեղական կառոյցների օղակները կը դադարեն աշխատել: Կայ երկու ճանապարհ. կա՛մ՝ տեղական համայնքի ներուժի օգտագործում եւ զարգացում, նրանց կողմից կառավարման լծակների փաստացի կիրառում, համայնքի նիւթական եւ ֆինանսական հիմքի ամրացում, տեղական տնտեսութեան, տեղական սեփականութեան զարգացում,

կա՛մ՝ շարունակել կենտրոնական իշխանության թելադրանքով աշխատել, անելի մեծ ճնշում զգալով ՏԻՄ իրաական եւ կազմակերպական ձեւատրուած կառոյցներում: Այս խնդիրների լուծումը հիմնականում կախուած է տեղական համայնքի զարգացման ժամանակակից հայեցակարգի առկայութիւնից³, որից էլ սկսում է մեթոդաբանական ցանկացած - այդ թում կառավարչական - հարցի լուծումը:

Հայեցակարգը հասկացութիւն է, առանցքային գաղափար, որն ընդգրկում է գիտական գիտելիքների տարբեր ձեւեր, տեսութիւններ, գիտական փաստեր, սկզբունքներ, օրէնքներ, հասկացութիւններ⁴: Գիտելիքի հայեցակարգային համակարգում, որն ուղղուած է խնդրի էութեան եւ դրա լուծման սկզբունքային եղանակներին, միշտ առկայ են երեք տարրեր՝ փորձառական, տեսական ու փիլիսոփայական եւ աշխարհայեացքային:

Համայնքի զարգացման ժամանակակից հայեցակարգի հիման վրայ ձեւատրուած է զարգացման ռազմավարութիւնը: Ռազմավարութիւնը՝ գործողութիւնների ծրագիրն է եւ ուղղութիւնները, որոնցով որոշում է աղբիւրների բաշխումը, դրուած նպատակներին հասնելու համար լիազօրութիւնների եւ պարտականութիւնների բաշխումը: Հայեցակարգային-ռազմավարական մակարդակում կառավարման իրականացումը, ինչպէս ցոյց է տալիս միջազգային փորձը, հնարատոր չէ առանց ՏԻՄ ղեկավարների ռազմավարական մտածելակերպի: Ռազմավարական մտածելակերպը կառավարչական փիլիսոփայութեան արտացոլման գործընթաց է, որն արտայայտում է ղեկավարների մտածելակերպում, դատողութիւններում, որոշումներում, կազմակերպութեան ճկուն կարգատրման եւ ժամանակին փոփոխութիւններ կատարելիս:

Փաստօրէն, 'հայեցակարգ', 'ռազմավարութիւն', 'ռազմավարական մտածելակերպ' հասկացութիւնները նախ կառավարչական ազդեցութեան յենակէտային *կարեւորքորիւն*ներ են, երկրորդ՝ դրանք տրամաբանօրէն կապուած են միմեանց հետ եւ հանդիսանում են մէկ ամբողջութիւն: Ըստ մեր ուսումնասիրութիւններին, ներկայումս ՏԻՄերն ընդունակ չեն օրէնքի սահմաններում կառավարելու համայնքային գործերի մի մասը: Դրա համար բացակայում է ոչ միայն պահանջուող նիւթաֆինանսական հիմքը, այլեւ համայնքի զարգացման ժամանակակից մեթոդաբանութիւնը:

Տեղական մակարդակում կայուն զարգացման հայեցակարգը հանդիսանում է ռազմավարական կառավարման հիմքը, յատկապէս այն համայնքների համար, որոնք ունեն կառավարման նախայարձակ ռազմավարութիւն: Այս հիմնախնդիրը տեղական կառավարման տեսութեան համար համեմատաբար նոր երեւոյթ է: Այսօր օրակարգի հարց է դառնում հանրային կառավարման տեղական մոդէլի հիմնատրուումը, որը ներառում է ասունդական եւ նորարար գործօնները:

Մեր կարծիքով, համայնքի զարգացման հայեցակարգը պէտք է ելնի հետեւեալից.-

- իրաքանչիւր համայնք իր տնտեսական յարաբերութիւններով իրա-
յատուկ է, հետեաբար պէտք է ունենայ զարգացման սեփական ռազմա-
վարութիւն: Այն հիմնում է այն աղբիւրների օգտագործման վրայ, որոնք
թոյլ կը տան նուազագոյն ծախսերով բաարարել համայնքի պահանջները:

- իրաքանչիւր համայնք կրում է արտաքին եւ ներքին գործօնների
ազդեցութիւնը:

- համայնքները գտնում են զարգացման տարբեր մակարդակներում:

- համայնքը որոշումներ կայացնող ընկերային կազմակերպութիւն է, ըն-
դումակ՝ ապահովել իր բնակիչներին լրիւ զբաղրածութիւն եւ իրական եկամուտ:

ՀԱՄԱՅՆՔԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԶԱՐԳԱՅՄԱՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Յատկանշական է, որ միայն համայնքի տնտեսական զարգացումը
կարող է բերել տեղական տնտեսութեան զարգացման, ընդ որում հա-
մայնքի զարգացման գլխաւոր նպատակը բնակչութեան կեանքի որակի
բարձրացումն է: Տնտեսագիտութեան մէջ հանդիպում են աշխատութիւն-
ներ, որոնք ամբողջութեամբ նուիրուած են տեղական ինքնակառավար-
ման տարածքային մարմնի կառուցուածքի այս կամ այն մոդէլի ընտրու-
թեանը⁵: Յիշեալ ուսումնասիրութիւններում հիմնական շեշտադրումները
վերաբերում են տուեալ երկրի եւ տուեալ տարածքի առանձնայատկու-
թիւններին: Կարելի է հաշուի առնել այն միջավայրը, որի համար կա-
տարում է տեղական ինքնակառավարման տարածքային մարմնի կա-
ռուցուածքի արդիւնաւէտ մոդէլի ընտրութիւնը: Միաժամանակ, կարելի է
վերլուծել քաղաքապետական, տեղական կազմաւորումների նպաստաւո-
րագոյն չափերը, որոնք ներկայումս գիտական քննարկումների առարկայ
են: Բրիտանացի տնտեսագէտ Մ. Քիթինգի բնորոշմամբ այս հարցում ա-
ռաւել կարելի է նշանակութիւն են ձեռք բերում այնպիսի կարելի գոր-
ծօններ, ինչպիսիք են տնտեսական արդիւնաւէտութիւնը, ժողովրդավա-
րութիւնը, բաշխիչ (վերաբաշխիչ) երեսակները եւ զարգացումը⁶:

Կան նաեւ այլ ուսումնասիրութիւններ, որոնց հիմնական առանցքը ո-
րոշակիօրէն տարբերում է մինչ օրս տարածուած մօտեցումներից: Հասա-
րակական ընտրութեան (public choice) տեսութեան ներկայացուցիչներն
առաջարկում են սեփական տեսակէտները: Այսպէս օրինակ, Ռ. Բիշն իր
աշխատանքներում նշում է, որ մի կողմից, չափսութանակի (մասշտաբ)
աւելացումը յանգեցնում է էական խնայողութիւնների (economies of scale),
իսկ միւս կողմից, մի շարք տեղական (քաղաքապետական) բնոյթի ծառա-
յութիւններին բնորոշ է նաեւ հակառակ երեւոյթը, այսինքն՝ չափսութա-
նակի աւելացումը կարող է յանգեցնել ծախսերի աւելացման (diseconomies
of scale): Յատկանշական է, որ չափսութանակի ազդեցութիւնը բնորոշ է
այն ծառայութիւններին, որոնք դրամատար (capital intensive) են համար-
ւում, մշտապէս չեն մատուցում եւ չափման ու հաշուառման ենթարկելիս
մեծ դժարութիւն չեն ներկայացնում: Մինչդեռ աշխատատար ծառայու-

թիւնները դժուար չափելի են եւ բարդ հաշուառելի՝ չափսութանակի ազդեցութեան բացակայութեան դէպքում եւ նոյնիսկ հնարաւոր են տնտեսական կորուստներ՝ չափսութանակի անելացման պարագայում⁷: Միաժամանակ, ԱՄՆ-ում եւ Քանատայում կատարուած հետազոտութիւնները վկայում են, որ մէկ բնակչի հաշուով մատուցուող ծառայութիւնների համար պահանջուող նուազագոյն ծախսերը բնորոշ են 2500-5000 բնակչութիւն ունեցող քաղաքներին: Ըստ որում, ծախսերի աճ նկատուում է ինչպէս այդ քանակից անելի մեծ թուով բնակչութեամբ, այնպէս էլ այդ սահմաններից պակաս բնակչութեամբ բնակավայրերում⁸: Ըստ այլ գնահատականների, քաղաքապետական ծառայութիւնների 80%-ն ընդհանրապէս չի կարող յանգեցնել չափսութանակի ազդեցութեան բնորոշ խնայողութիւնների այնպիսի քաղաքապետական կազմատրումներում, ուր բնակչութեան թիւն անցնում է 10,000-20,000-ը⁹:

Մեր կարծիքով, անհրաժեշտ է ուշադրութիւն դարձնել նաեւ այն հանգամանքի վրայ, որ միեւնոյն ծառայութեան մատուցման դէպքում նոյնպէս կարելի է տարբերակել չափսութանակի ազդեցութեան գործօնը¹⁰: Այսպէս օրինակ, աղբահանութիւնն ինքնին չի կարող բերել խնայողական դրոյթի՝ չափսութանակի փոփոխութեան դէպքում: Աւելին, աղբահանութեան ծաւալների անելացման դէպքում այն կարող է դառնալ անելի ծախսատար նաեւ այն պատճառով, որ կը պահանջուեն նոր տարածքներ դրանց ամբարման համար: Մինչդեռ եթէ վերցնենք յատկապէս կարծր նիւթերի կամ վերամշակուող նիւթերի աղբահանութիւնը, ապա այն կարող է նաեւ որոշ շահոյթ ապահովել ՏՆՄի ամսվարկին:

Ռուս գիտնական Վ. Կլագիչեւը գտնում է, որ 10,000 մարդուց պակաս բնակչութիւն ունեցող բնակավայրերում խիստ բարդանում է աղբիւրների խնայողական օգտագործումը: Մասնատրապէս, դժուարանում է անգամ համեստ ենթակառուցութեան ձեւաւորումն ու պահպանումը¹¹: Նոյնը կարելի է ասել նաեւ ՀՀ-ի պարագայում: Ակնյայտ է, որ յատկապէս Երեւանից եւ ՀՀ միւս քաղաքներից հեռու գտնուող բնակավայրերում ընկերատնտեսական զարգացման անբաւարար մակարդակը պայմանաւորուած է հենց վերը նշուած հանգամանքներով: Այլ խօսքով, փոքրաթիւ բնակչութիւն ունեցող համայնքների ծախսերի արդիւնաւէտութիւնը խիստ ցածր է եւ դրանց միատրման գործընթացը, որի մասին կ'անդրադառնանք միւս բաժիններում, դառնում է կենսական անհրաժեշտութիւն:

Այս դէպքում ընկերային եւ տնտեսական պահանջմունքները յարաբերում են որպէս նպատակ եւ միջոց: Խնդրի նման դրուածքի դէպքում, երբ ՏՆՄերը հանդիսանում են զարգացման ռազմավարութեան մշակման եւ իրականացման լիիրաւ մասնակիցներից, կարելի է առանձնացնել ռազմավարութեան չորս տիպ.-

1. Տարածքների զարգացման ռազմավարութիւն¹², որը ներառում է.- ա) բնապահպանական ծրագրեր, բ) բնականոն կենսապայմանների ստեղ-

ծում տուեալ համայնքի անդամների համար, գ) փոխադրամիջոցների ցանցի զարգացում, դ) հաւաքական օգտագործման ենթակառուցուածքների զարգացում, ե) բնակարանային ֆոնտի զարգացում:

2. Մարդկային աղբիւրների զարգացման ռազմավարութիւն¹³, որը ներառում է.- ա) ընկերային կառոյցների զարգացում, բ) գործազրկութեան եւ աղքատութեան կրճատում, գ) բնակչութեան ընկերային ապահովագրութեան զարգացում, դ) ՏԻՄերի եւ համայնքի այլ կարեւոր կառոյցների քաղաքային ապահովում եւն.:

3. Հրօսաշրջութեան եւ մշակոյթի զարգացման ռազմավարութիւն¹⁴.- ա) զրօսաշրջութեանն առնչուող ձեռնարկութիւնների զարգացում, բ) գիտութեան, արուեստի, կազմակերպական մշակոյթի զարգացում, գ) ժողովրդական ասանդոյթների զարգացում, դ) համայնքի պատմամշակութային արժէքների պահպանում:

4. Համայնքի ձեռնարկատիրական ներուժի զարգացման ռազմավարութիւն¹⁵.- ա) նոր ներդրողների եւ ձեռնարկատէրերի ներգրաւում, բ) գործող ձեռնարկութիւնների ներուժի զարգացում եւ ընդլայնում, գ) առեւտրի եւ դրամատնային գործի աշխուժացում կամ զարգացում, դ) գործարարութեան նոր ձեւերի եւ արհեստների կայացում, ե) գործող ձեռնարկութիւնների արդիւնաւէտութեան բարձրացում եւն.:

Համայնքի զարգացման ռազմավարութեան ընտրութիւնը պայմանաւորուած է տուեալ համայնքում առկայ աղբիւրներով: Իսկ համայնքի ռազմավարութեան մշակումը պահանջում է համայնքի իրավիճակի բազմակողմանի վերլուծութիւն, այդ թւում.-

- համայնքի իրավիճակի բազմակողմանի վիճակագրական եւ ընկերաբանական վերլուծութեան միջոցով առաջատար եւ որոշիչ ուղղութիւնների բացայայտում,

- համայնքի տարածքում առկայ աղբիւրների բազմակողմանի վերլուծութիւն:

Նման բազմակողմանի տեղեկատուական վերլուծութիւնը թոյլ կը տայ ձեւատրել զարգացման հայեցակարգ, որը հաշուի կ'առնի համայնքի առանձնայատկութիւնները, աղբիւրային հնարատրութիւնները: Իր հերթին, յիշեալ հայեցակարգը կարող է ընդգրկել մի շարք կարեւոր սկզբունքներ:

Առաջին սկզբունքը, որը թոյլ է տալիս ձեւատրել համայնքի զարգացման համար բարենպաստ արտաքին միջավայր՝ համայնք-մարզ-կենտրոնական կառավարման համակարգ շահերի հաւասարակշռութեան սկզբունքն է: Համայնքի կայուն նիւթական, ֆինանսատնտեսական հիմքը կարող է նպաստել պետական ամրակարկ մուրաբարուող հարկերի ժամանակին գանձմանը: Իր միջոցներով զարգացող համայնքները վերադաս մարմինների համար խնդիրներ չեն ստեղծում¹⁶: Ընդ որում, պահպանւում են համայնքի շահերը ընկերային, բնապահպանական, տնտեսական կա-

յունութիւն, բնակչութեան կեանքի եւ յարմարաւէտութեան բարձր մակարդակ, ընկերային պաշտպանութիւն, այլ համայնքների հետ փորձի փոխանակում:

Երկրորդ կարեւոր սկզբունքը երկրի ընկերամշակութային մթնոլորտն է: Այս ոլորտն է որոշում համայնքի արտադրատնտեսական գործունէութեան էութիւնը, որի մասին սակայն, մոռացում է համայնքի զարգացման ծրագրեր մշակելիս¹⁷: Այս սկզբունքը թոյլ է տալիս հրաժարուել ընկերամշակութային ոլորտի յետամնացութիւնից, գերակայութիւնների սանդղակում այն դնելով առաջին տեղում: Ի վերջոյ, բնակչութեան կեանքի որակի բարձրացումը համայնքի զարգացածութեան ամենակարեւոր եւ վերջնական ցուցանիշն է:

Երրորդ սկզբունքը նորարար ծրագրերի եւ աշխատանքի աանդակն մեթոդների միատրումն է, որն ապահովում է համայնքի զարգացումը¹⁸:

Չորրորդ սկզբունքը տնտեսութեան դիտարկումն է որպէս գոյատեւման եւ ոչ թէ ինքնագոհութեան գործոնի¹⁹: Այս սկզբունքը թոյլ է տալիս փոխել ընկերային եւ տնտեսական ոլորտների միջեւ կախութեան ուղղութիւնը, տնտեսական ոլորտը դնելով գոյատեւման ապահովման տեղում:

Սրանով տեղական կառավարման հայեցակարգային մշակումը աւարտում եւ սկսում է յաջորդ փուլը՝ ռազմավարական եւ ընթացիկ ծրագրատրման մշակումը, որի միջոցով առաջադրում են ոչ միայն ընդհանուր գաղափարներ, որոնց հիման վրայ ոչ միայն ձեւաւորում են ռազմավարական նպատակները, այլեւ ապահովում են դրանց իրականացման *մեքանիզմները*, ընտրուած ռազմավարութեան իրականացումը: Ընտրուած գլխատուր նպատակին հասնելու համար մեր կարծիքով կարեւոր է առանձնացնել աշխատանքի այնպիսի գերակայ ոլորտներ, ինչպէս օրինակ, ընկերամշակութայինը (առողջապահութիւն, կրթութիւն, մշակոյթ, մարմնակրթութիւն եւ մարմնամարզ, երիտասարդական քաղաքականութիւն, ընկերային ապահովութիւն), կարգուկանոնի ապահովում, հաւաքական օգտագործման տնտեսութիւն, բնապահպանութիւն եւ տնտեսութեան տարբեր ճիւղեր: Որպէս ռազմավարութեան իրականացման արդիւնաւէտութեան չափանիշներ դիտարկւում են մէկ մարդու հաշուով ընտանիքի եկամուտը, ժողովրդագրական ցուցանիշները, իրաւախախտումների մակարդակը, համայնքի ներդրումային գրաւութիւնը, բնակչութեան զբաղուածութեան մակարդակը եւ ՏԻՄԵՐԻ հանդէպ բնակչութեան վստահութիւնը:

ՀՀ ՏԱՐԱԾՔԱՅԻՆ ԶԱՐԳԱՅՄԱՆ ՆԵՐԿԱՅ ԻՐԱՎԻՃԱԿԸ ԵՒ ՄԻՏՈՒՄՆԵՐԸ

ՀՀ-ում առկայ են տարածքային զարգացումը պայմանաւորող մի շարք տարաբնոյթ գործոններ, ինչպէս՝ սուր արտալայտուած բնակլիմայական տարբերութիւն, դրամատար ներդրումային (capital investments policy) քաղաքականութեան անհամաչափութիւն, տարածաշրջանում արդիւնաբե-

րութեան եւ գիտատնտեսութեան զարգացման տարատեսակ հնարատրութիւններ, ենթակառուցումաձեւերի առկայութիւն եւ վիճակ, մարզի դիրք՝ միջպետական եւ հանրապետական նշանակութեան ճանապարհների, նաեւ՝ Երեւանի նկատմամբ, պետութեան վարչատարածքային բաժանումը...:

1. Տարածքային զարգացման համաչափութեան ապահովումը պետութեան առաջնահերթութիւններից է: Տեսական ժամկետում տարածքային մեծ եւ առաւել եւս խորացող անհամաչափութիւնները բացասաբար են անդրադառնում ոչ միայն տնտեսական զարգացման վրայ, այլեւ լուրջ խնդիրներ են առաջացնում կայունութեան եւ անվտանգութեան ապահովման հարցերում:

ՀՀ կառավարութեան կարեւորագոյն խնդիրներից է ՀՀ մարզերի ընկերատնտեսական զարգացումը, աղքատութեան կրճատումը, մարզերի եւ Երեւանի, նաեւ առանձին մարզերի միջեւ զարգացման համաչափ միտումների պահպանումը: Այն որպէս կառավարութեան կարեւորագոյն գործառոյթ ամրագրուած է ՀՀ սահմանադրութեան 89րդ յօդուածի 4.1 կէտով. «ՀՀ կառավարութիւնը իրականացնում է փարածքային զարգացման պետական քաղաքականութիւնը»:

Աղիւսակ 1. ՀՀ մարզերի տեսակարար կշիռը տնտեսութեան հիմնական ճիւղերում²⁰

Մարզեր	Արդիւնքթես.	Գյուտտ.	Շինրթթ.	Մանրածախ առետուր	Ծոյթններ.
Արագածոտն	1.8%	7.6%	0.8%	0.6%	0.4%
Արարատ	8.0%	13.1%	1.2%	1.5%	0.8%
Արմաւիր	4.5%	15.1%	1.0%	2.6 %	0.8%
Գեղարքունիք	1.4%	14.2%	-	1.0%	0.6%
Լոռի	5.7%	9.9%	0.7%	2.0%	1.4%
Կոտայք	12.2%	10.0%	1.9%	2.7%	1.6%
Շիրակ	2.4%	10.1%	1.5%	2.4 %	1.9%
Սիւնիք	13.5%	9.1%	3.0%	0.9%	0.8%
Վայոց Ձոր	0.8%	4.3%	1.2%	0.6%	0.3%
Տաւուշ	0.7%	5.5%	0.5%	1.2%	0.4%
Երեւան	49.0%	-	88.0%	84.0%	91.0%

2. Համաչափ զարգացման խնդիրները կարող են դասակարգուել՝ օրէնսդրական, աղբիւրային, ֆինանսական, արհեստագիտական եւ ենթակառուցումաձեւային, որոնք իրենց ազդեցութիւնն ունեն ձեռնարկութիւնների գործունէութեան վրայ:

3. Բնակչութեան խոցելի խմբերի թիւը, աղքատութեան բնութագրիչները, արժազաղդը, ՀՀ միջինի համեմատութեամբ, անելի բարձր է գիտական, լեռնային ու բարձրլեռնային եւ սահմանամերձ համայնքներում: Ընկերային հիմնահարցերի լուծումները պայմանաւորուած են իւրաքանչիւր համայնքի տարբերակուած քաղաքականութեամբ եւ յստակ միջոցառումների ծրագրի մշակման եւ իրականացման արդիւնաւէտութեամբ:

Աղիասակ 2ի տուեալներից երեւում է, որ ՀՀ համայնքների 5.35%ը քաղաքային է, 94.64%ը՝ գիւղական, 16,5%ը՝ լեռնային (ծովի մակերեսից 1700-2000 մետր բարձր), իսկ 12,2%ը՝ բարձր լեռնային (ծովի մակերեսից 2000 եւ անելի մետր բարձր): Համայնքների 20.1%ը սահմանամերձ է: Նշուած տարբերութիւնների բացայայտումը կարելի է համայնքների նկատմամբ պետական քաղաքականութեան մշակման համար: Չնայած ՀՀ սահմանափակ տարածքին, տարբեր մարզերում խիստ անհամաչափ է արտայայտուած այնպիսի կարելիութեան ընկերային հիմնահարց, ինչպիսին գործազրկութիւնն է: Այսպէս օրինակ, գործազրկութեան ամենաբարձր՝ 15,2-16,4% (Շիրակ) եւ ամենացածր՝ 2,2-3,4% (Արագածոտն) մակարդակներն ունեցող մարզերը գտնուած են մէկը միասի հարեանութեամբ:

Մարզի անունումը	Համայնքներ	Այդ թում		Բարձրլեռնային համայնքներ	Լեռնային համայնքներ
		քաղաքային	գիւղական		
Արագածոտն	114	3	111	2	22
Արարատ	97	4	93	9	2
Արմաւիր	97	3	94	7	-
Գեղարքունիք	92	5	87	21	28
Լոռի	113	8	105	4	18
Կոտայք	67	7	60	-	15
Շիրակ	119	3	116	6	50
Սիւնիք	113	7	106	83	7
Վայոց Ձոր	44	3	41	12	8
Տաւուշ	62	5	58	40	1
Երեւան	1	1	-	-	-
Ընդամենը	915	49	866	184	157

Աղիասակ 2. ՀՀ համայնքների բնութագրերն ըստ մարզերի՝ 2018²¹

1. Մարզի զարգացումը, մասնագիտացման ուղղութիւնները գնահատուած են նշուած ոլորտներում ունեցած տեսակարար կշռով: Որպէս հիմնական ոլորտ է դիտուած հանքագործութիւնը, որը տիրապետող է համարուած Լոռու, Գեղարքունիքի եւ Սիւնիքի մարզերի արդիւնաբերութեան զարգացման համար: Միւս չափորոշիչը վերամշակող արդիւնաբերութիւնն է, որը կարելի է նշանակութիւն ունի բոլոր մարզերի համար: Էլեկտրականութեան՝ որպէս առաջնային բնագաւառի գնահատումը ներյատուկ է Արմաւիրի եւ Կոտայքի մարզերին: Նշուած ոլորտների չափորոշիչների ձեւաւորումը կատարուած է երկարաժամկէտ ներդրումների զարգացման պայմաններում:

Համաչափ զարգացման ապահովման գործընթացում կարելի է հաշուի առնել նաեւ համայնքների զբաղեցրած տարածքն ու բնակչութեան թիւը: Երկրի 915 համայնքներից 440ը (438 գիւղական եւ 2 քաղաքային) կամ 48%ը ունեն 1000ից պակաս բնակչութիւն: Հանրապետութեան 866

գիտական համայնքներից 200ը կամ ընդհանուրի 23%ը ունեն մինչեւ 300 բնակիչ, 75ը կամ ընդհանուրի 8.6%ը՝ 301-500 բնակիչ, 163ը կամ 18.8%ը՝ 501-1000 բնակիչ: Ըստ բնակչության թւի՝ ամենամեծ գիտական համայնքը Շիրակի Մարզի Ախուրեանն է (10,046 բնակիչ), ամենափոքրը՝ Գեղարքունիքի մարզի Վերին Շորժան (28 բնակիչ): Փաստօրէն, ամենամեծ գիտական համայնքը ամենափոքրից մեծ է 358 անգամ:

Աղիւսակ 3. Համայնքների բնակչութիւնն ըստ մարզերի²²

Մարզ	<300 բնակչութեամբ գիտ. համայնքներ	301-500 բնակ. գիտ. համայնքներ	501-1000 բնակ. գիտ. համայնքներ	Ընդի.
Արագածոտն	30	9	36	75
Արարատ	4	0	14	18
Արմավիր	4	3	5	12
Գեղարքունիք	18	11	15	44
Լոռի	30	15	19	64
Կոտայք	3	3	14	20
Շիրակ	33	10	25	68
Սիւնիք	59	11	16	86
Վայոց Ձոր	15	4	5	24
Տաւուշ	4	9	14	27
	200	75	163	438

Հարկ է նշել, որ բոլոր համայնքների համար, անկախ նրանց չափերից, գործում է միեւնոյն օրէնսդրական համակարգը, վերապահելով լիազօրութիւնների միեւնոյն շրջանակ: Այսպէս՝ գրեթէ երկու հարիւր հազարանոց բնակչութիւն ունեցող Գիւմրի քաղաքի եւ քսանութ բնակիչ ունեցող Վերին Շորժայի ՏԻՄերն ունեն նոյն լիազօրութիւնները:

2. Բնակչութեան թւի ցուցանիշով փոքր են նաեւ քաղաքային համայնքները: Մասնատրապէս՝ 49 քաղաքներից 2ը կամ 4.1%ն ունեն մինչեւ 1000 բնակիչ, 1001-5000 բնակիչ ունեն 6 քաղաքներ կամ ընդհանուրի 12.2%ը, 5001-15,000 բնակիչ՝ 18 քաղաքային համայնքներ կամ ընդհանուրի 36.7%ը: Ընդհանուր առմամբ՝ 15,000ից պակաս բնակիչ ունեն 26 քաղաքային համայնքներ կամ քաղաքային համայնքների 53%ը: Միջին հաշուով, << 1 համայնքում բնակւում է 3599 մարդ: Առանց Երեւան քաղաքի, այդ ցուցանիշը 2391 է: Քաղաքային համայնքներում, միջին հաշուով, բնակւում է 20,148 մարդ (առանց Երեւանի), իսկ գիտական համայնքներում՝ 1406 մարդ²³:

3. << տարածքների զարգացման անհամաչափութեան յաղթահարման առաջնահերթ խնդիր է համարւում համապատասխան մեթոդների եւ մեխանիզմների մշակումը, որոնք կարող են նպաստել յաղթահարման արդիւնաւէտ ուղղութիւնների ընտրութեանը:

ՈԱԶՄԱԿԱՐՈՒԹԵԱՆ ՄՇԱԿՄԱՆ ՆՊԱՏԱԿԱՐԻՈՒՄՆԵՐԸ

Տարածքների զարգացման համաչափութիւն ասելով պէտք է նկատի ունենալ ոչ թէ “հաւասարաչափ զարգացում”, այլ զարգացման

կայունութիւն, ուժականութեան ապահովում, սահմանափակումների վերացում, ինչպէս նաեւ զարգացման գնահատման այնպիսի չափանիշների սահմանում, որոնք միաժամանակ կը ներկայացնեն տարածաշրջանի ընկերատնտեսական համաչափ զարգացման նպատակային գործունէութեան արդիւնքները:

I. ՀՀ տարածքների համաչափ զարգացման, երեսնի եւ մարզերի, ինչպէս նաեւ մարզերի միջեւ առկայ կենսամակարդակների տարբերութիւնների նուազեցման եւ մարզերի զարգացման թափերը երեսնի զարգացման թափերին մօտեցնելու նպատակով 2011 Յունիսի 30ին ՀՀ կառավարութեան կողմից ընդունուել է «Տարածքային Համաչափ Զարգացման Հայեցակարգը Հաստատելու Մասին» թիւ 38 արձանագրային որոշումը²⁴: Հայեցակարգից բխող միջոցառումների ծրագրում որպէս տարածքային զարգացման առանձին միջոցառում նախատեսուեց «Տարածքային Զարգացման Հիմնադրամի Ձեւատրման Մօտեցումների եւ Աղբիւրների Վերաբերեալ Առաջարկութիւնների Ներկայացումը»:

II. Առաջիկայ տարիներին պետութիւնը պէտք է իրագործի հետեւեալ նպատակները՝ մի կողմից նպաստի տարածքներում աղքատութեան նուազմանը, միւս կողմից, դրա հետ առնչուող, տարածքների տնտեսական գրաւչութեան եւ մրցունակութեան բարձրացմանը: Այս նպատակները փոխկապակցուած եւ փոխապայմանաւորուած են: Տարածքներ ասելով այստեղ պէտք է նկատի ունենալ ինչպէս առանձին վարչատարածքային միւտրները (համայնք, համայնքների խումբ, մարզ), այնպէս էլ այլ գործօններ՝ (աշխարհագրական, ենթակառուցուածքային, տեղանքային են.) պայմանաւորուած տարածաշրջանները:

III. Տարածքային ներդաշնակ եւ համաչափ զարգացման նպատակով ներկայացուած են անհրաժեշտ պայմաններ ու գնահատման չափորոշիչներ: Պայմանների ձեւաւորումը եւ գնահատումն առաջարկուել է իրականացնել ըստ դրանց տնտեսական կշռային նշանակութեան: Մարզերի համաչափ զարգացման պայմանները դասակարգուել են չորս հիմնական խմբերով, որոնցից առաջինն արտայայտում է մարզերի ֆինանսական առկայութիւնների եւ զուտ դրամական հոսքերի ձեւաւորման առանձնայատկութիւնները, երկրորդը՝ երկարաժամկէտ ներդրումների եկամտաբերութեան մեծացման ուղիները եւ հայեցակարգերը, երրորդը՝ արդիւնք/ծախս եւ արդիւնք/դրամագլուխ ամփոփ չափանիշների օգտագործման ուղղուածութիւնը, չորրորդը՝ մարզերի աշխատանքային աղբիւրների առաջարկի եւ զբաղուածութեան խնդիրները:

IV. Տարածքային զարգացման անհամաչափութեան յաղթահարման նպատակն է նաեւ երաշխաւորել զարգացման ֆինանսաւորման հնարաւորու-

թիւներ, որոնց ստեղծումը պահանջում է լուծել խնդիրներ, որոնք վերաբերում են.-

- թոյլ զարգացած այն տարածաշրջանների տնտեսական կառուցում-քի վերակառուցմանը, որոնց մէկ շնչին բաժին ընկնող համախառն ներքին արդիւնքը գրեթէ մէկ քառորդով ցածր է ՀՀ միջին մակարդակից:

- տարածաշրջանի երկարաժամկետ գործազրկութեան յաղթահարմանը, որի համար որպէս չափանիշ է համարում աշխատանքի փնտռումը առաւել խոցելի՝ մինչեւ 25 տարի հասակային կազմի կողմից:

- տարածաշրջանների՝ մինչեւ 25 տարեկանի հասակային կազմի զբաղուածութեան ապահովումը՝ երիտասարդութեան զբաղուածութեան ապահովման յստակ հայեցակարգով:

- տարածաշրջանում բարեփոխումների անցկացման, ընդ որում՝ կարելիութեամբ է գիտատնտեսութեան արդիականացումը եւ գիտական համայնքների զարգացման պետական խթանումը:

- յաղթահարել գործազրկութիւնն այն մարզերում, որտեղ յատկապէս բարձր է դրա տոկոսը եւ նուազագոյնի են հասնում գործազրկութեան եւ վերամշակող արդիւնաբերութեան զարգացման նուազագոյն աճի թափերը:

Վերջապէս, կարելի է մշակել տարածքային միատրոնների զարգացման համաչափութեան որոշման մեթոդաբանութիւն:

Պետութիւնից ակնկալուող քայլերը կարելի է դասակարգել հետեւեալ խմբերի.-

- ենթակառուցումների բարելաւում,
- աղէտի գոտու վերացում, բնակարանաշինութիւն, կրթական հաստատութիւնների նորոգում եւ վերականգնում,
- աղքատ համայնքների աջակցութեան արտօնեալ պայմանների ստեղծում,
- բնակավայրերի ընկերատնտեսական, մշակութային եւ զբօսաշրջային զարգացում:

Տարածքային համաչափ զարգացումը պէտք է հաշուի առնի համայնքների առանձնայատկութիւնները եւ աղբիւրային հնարատրութիւնները եւ ընդգրկի հետեւեալ սկզբունքները.-

- համայնքի, մարզի, կենտրոնական կառավարման համակարգի շահերի հաւասարակշիւութեան սկզբունք,
- երկրի ընկերամշակութային համապատասխան միջավայրի ապահովում,
- նորարար ծրագրերի եւ աշխատանքի աւանդական մեթոդների միաւորում:

Տարածքային համաչափ զարգացման առանցքում դրում են հետեւեալ գերակայութիւնները.-

- բնակչութեան կենսապայմանների բարելաւում, առողջութեան ամրապնդում եւ ընկերային խնդիրների արդիւնաւէտ լուծում,

- շրջակայ միջավայրի առողջացում, տարածաշրջանի եւ ընդհանրապէս, կեանքի պայմանների բարելաւում, որը բացայայտում է մարդու կենսական ուժերի մակարդակը, նրա ստեղծագործական ուժերի հնարատրութիւնները,

- հոգեւոր միջավայրի զարգացում, ասանդոյթների, մշակութային արժէքների պահպանում, կրթութեան որակի բարձրացում, որը կարեւոր է տեղական (քաղաքապետական) գիտակցութեան նորացման համար:

Անհամաչափութեան յաղթահարումը պահանջում է տարածքային միատրումների միջեւ համագործակցութեան, համարկման, աղբիւրային եւ ֆինանսական յարաբերութիւնների կարգաւորում, հարկաամսվարկային գործունէութեան բարելաւում:

ՀՀ-ում տարածքային զարգացման անհամաչափութեան յաղթահարման քաղաքականութեան խնդիրների լուծման համար անհրաժեշտ է.-

- տարածքների զարգացման անհամաչափութեան առաջացման պատճառների բացայայտում, անհամաչափ զարգացման գնահատման չափանիշների ընտրութիւն եւ կառավարման մեթոդների ձեւաւորում,

- հարկային բեռի արդիւնաւէտ բաշխում, ուղղակի եւ անուղղակի հարկերի նպաստատրագոյն յարաբերակցութեան ձեւաւորում, հարկման հիմքի ճշգրտում, հարկաամսվարկային համակարգի նպատակային գործունէութեան/դերի բարձրացում տարածքային զարգացման անհամաչափութեան յաղթահարման գործընթացում, համայնքներին յատկացուող պետական նպաստների տրամադրման տեսլութեան հիմնաւորում,

- տարածաշրջաններում նորարարութիւնների, նորամուծութիւնների ներդրման համար բարենպաստ միջավայրի ստեղծում, ֆինանսատրաման աղբիւրների յստակեցում, վարձակալական միջոցների օգտագործում, ներդրումների ներգրաւում,

- տարածքային զարգացման անհամաչափութեան յաղթահարման նպատակով ուղղութիւնների եւ գործօնների համալիր կիրառութիւն:

ԵԶՐԱԿԱՅՈՒԹԻՒՆ

Այսպիսով, ՀՀ տարածքների զարգացման անհամաչափութեան յաղթահարման առաջնահերթ խնդիրներից է արդիւնաւէտ մեթոդների եւ մեքանիզմների մշակումը, որոնք կարող են նպաստել նպատակային ուղղութիւնների ընտրութեանը: Այդ առումով անհրաժեշտ է կարգաւորել տարածաշրջանների տեղական բնական աղբիւրների օգտագործման միջտարածքային բաշխումը, յստակեցնել դրանց մշակման արհեստագիտամիջոցները եւ արդիւնաւէտութեան գնահատման չափանիշերը՝ կարելիութեամբ տարածքային եւ պետական շահերի զուգակցումը եւ տարածքային շուկաների ենթակառուցուածքի ձեւաւորման պայմանները, ինչպէս նաեւ տարածքային արտադրութեան գիտատեխնիկական զարգացման ուղղութիւնները եւ տարածքային միատրումների մասնագիտացման ու

համարկման նախադրեալներն ու դրանց ներուժի օգտագործումը:

ՀՀ տարածքների զարգացման համար անհրաժեշտ է նկատի ունենալ նաեւ դրանց տեսակարար կշիռը հանրապետութեան արտահանման եւ ներմուծման կազմում եւ որոշել մարզերի զարգացման ընդհանուր կախումաժութիւնը²⁵:

Պէտք է կատարելագործել ֆինանսական համահարթեցման համակարգը, հաշուի առնելով ոչ միայն համայնքի մէկ շնչին բաժին ընկնող եկամտային ունակութիւնը, այլեւ ծախսային կարիքները:

Տարածքների համաչափ զարգացումը ենթադրում է աղբիւրների ապահովում, որը ձեւատրուում է.- ա՛ սեփական աղբիւրների եւ փոխառու միջոցների արդիւնաւէտ օգտագործման միջոցով, ք՛ պահանջում է աղբիւրային *նորմալիւնների* (standards and norms) ստեղծման եւ օգտագործման կառավարման համակարգ. գ՛ ենթադրում է այնպիսի արդիւնքների ստեղծում, որոնց իրացումը պայմանատրուած է մարզերի շուկայացման յարաբերութիւններով:

Նպատակայարմար է համայնքների տարածքում գանձուած եկամտահարկի եւ շահութահարկի որոշակի մասի տրամադրումը տարածքային միատրի ամավարկին: Համայնքների ամավարկի՝ որպէս համայնքի զարգացման նախադրեալների ծաւալը դեռեւս շատ փոքր է եւ չի գործում որպէս անհամաչափութեան յաղթահարման գործիք:

Համաչափ զարգացման համակարգային մօտեցումները պէտք է ձեւատրուեն ըստ տարածքային աղբիւրների օգտագործման եւ վերամշակող արդիւնաբերութեան զարգացման առանձնայատկութիւնների, ինչպէս նաեւ ըստ վերամշակող արդիւնաբերութիւնում ներմուծուած եւ տարածաշրջանի բնական աղբիւրներից ստացուած հումքանիւթային աղբիւրների օգտագործման ծաւալների:

Համաչափ զարգացումը պէտք է դիտարկել հարկաամավարկային քաղաքականութեան տեսանկիւնից՝ դրա իրագործման հիմքում դնելով նախ նախադրեալների ապահովման, հարկման ենթակայի, հիմքի, դրոյքի եւ հարկային արտօնութիւնների տրամադրման առանձնայատկութիւնները: Անհրաժեշտ է նաեւ սահմանել համայնքային ամավարկերից կատարուող ծախսերի *նորմալիւնները*՝ ըստ զարգացման անհամաչափութեան յաղթահարման ծախսերի կամ ըստ համաչափ զարգացման խնդիրների լուծման: Միաժամանակ, նպատակայարմար է համայնքների նպաստների ընդհանուր գումարը հաւասարեցնել համայնքների ամավարկերի *նորմալիւնային* ծախսերին եւ դրանց հարկային ընդհանուր եկամուտներին:

Ընկերատնտեսական զարգացման անհամաչափութեան յաղթահարումն առաջին հերթին պէտք է իրականացուի բնակչութեան կենսամակարդակին եւ գործունէութեան պայմաններին անմիջականօրէն առնչուող, այսինքն՝ հիմնականում ընկերային ուղղութեան եւ զբաղութեան բնութագրերի տեսանկիւնից: Սրանց կազմում կարեւորում են զբաղուա-

ծուփեան մակարդակը, եկամուտները, ջրամատակարարումը, ուժանիւթամատակարարումը, բնակարանային ապահովութեան մակարդակը, առողջապահական ծառայութիւնները, կրթութեան մատչելիութիւնը, ճանապարհները եւ միջոցները, հեռահաղորդակցութեան հնարատրութիւնները, կենսամիջավայրի ապահովումը եւ պահպանութիւնը:

Համայնքի զարգացման ռազմավարութեան ընտրութիւնը առաջին հերթին կախումը է այն աղբիւրներից, որոնք տուեալ համայնքը կարող է տնօրինել: Անհրաժեշտ է ապահովել մարզերի տնտեսական զարգացման համաչափութիւն՝ սպառման եւ կուտակման, միջնիւղային, ներքինիւղային եւ միջպետական կառուցումների համամասնութիւնների յարաբերութեան մէջ: Տարածքների ընկերատնտեսական զարգացման, գիւղատնտեսական արտադրութեան արդիւնաւէտութեան բարձրացման, գիւղական աղքատութեան յաղթահարման համար անհրաժեշտ է բազմակողմանիօրէն հիմնատրուած գօտիական մասնագիտացում եւ բանական տեղաբաշխում:

Կարեւորում է նաեւ արտաքին ֆինանսական աղբիւրների եւ մասնատր ներդրումների ներգրաւումը, դրանց օգտագործման արդիւնաւէտութեան մեծացումը, տարածաշրջանում ձեռնարկատիրական գործունէութեան խրախուսումը առաջատր արհեստագիտամիջոցների կիրառման միջոցով: Անհամաչափութիւնների յաղթահարման համար անհրաժեշտ է. - թոյլ զարգացած համայնքների զարգացման համապատասխան պայմանների ստեղծում,

մասնատր հատումների գործունէութեան համար բարենպաստ միջավայրի ապահովում եւ ներդրումային դաշտի բարելաւում,

սահմանամերձ գօտու բնակավայրերի ամրապնդում,

բարձրլեռնային բնակավայրերի եւ թոյլ իւրացում տարածքների զարգացում,

մարզերի տնտեսական զարգացման պետական աջակցութեան արդիւնաւէտութեան բարձրացում,

գիւղատնտեսական բնակավայրերում ենթակառուցումների զարգացում (կապի, փոխադրամիջոցների, ուժանիւթի, հաղորդակցութեան ապահովում):

ՀՀում տարածքային զարգացման նպատակով պետութիւնը կը ձեւատրի համապատասխան հիմնադրամ, ինչը մասնատրապէս պայմանատրուած է հետեւեալ հանգամանքներով.-

1. ՀՀ մարզերում (համայնքներում) տարածքային համաչափ զարգացման եւ տուեալ տարածաշրջանի աղքատութեան կրճատման մակարդակի առումով իրականացուող տարբեր տեսակի ներդրումների գնահատման բացակայութիւնը:

2. ՀՀում տարածքների համաչափ զարգացման գնահատման տեսակէտից տարբեր ֆինանսական միջազգային կառոյցների եւ

յատկացնողների միջոցներով իրականացուող ծրագրերի համակարգման անհրաժեշտությունը:

Կենսական նշանակություն ունեն ՀՀ տարածքային զարգացման հիմնադրամի յստակ գործառնությունները.-

- հանրապետությունում մասնաւոր հատուած-պետութիւն համագործակցութեան արդիւնքում ընկերատնտեսական զարգացման ծրագրերի իրականացում եւ մասնաւոր հատուածի կողմից իրականացուող ծրագրերին աջակցութեան ցուցաբերում,

- համայնքների ֆինանսական եւ հաստատութեանական կարողութիւնների ամրապնդում,

- միջհամայնքային համագործակցութեան խրախուսում,

- ուղղակի դրամազլխային ծրագրերի իրականացում:

Կարեւորելով պետութեան կողմից ուղղակի աջակցութեան անհրաժեշտութիւնը համայնքներին, կարելի է առանձնացնել հետեւեալները.-

Աջակցութիւն՝ շուկային արագ յարմարուող փոքր արտադրութիւնների ստեղծմանը,

Օժանդակութիւն՝ մասնագիտական քատրերի պատրաստմանն ու նոր արհեստագիտամիջոցների ներդրմանը,

Աջակցութիւն՝ հումք արտադրողների միջեւ գործակցութեան ձեւաւորման,

Խթանում՝ վերամշակող արդիւնաբերութեան ոլորտում փոքր եւ միջին ձեռնարկատիրութեան զարգացման,

Ձեւաւորում՝ խաղողագործութեան եւ գինեգործութեան զարգացման համար տեղական եւ արտաքին ներդրումների բարենպաստ միջավայրի,

Ապահովում՝ մակրոտնտեսական նպաստաւոր միջավայրի միջոցով գործարարութեան վտանգների նուազեցմամ եւ ներդրումային կանխատեսելի պայմանների:

ՀՀ տարածքային համաչափ զարգացումն առնչում է նաեւ բնապահպանական խնդիրներին: ՀՀ բնապահպանական մարզային քաղաքականութեան խնդիրների լուծմանը հիմնականում խոչընդոտում են.-

- բնապահպանական թոյլ հաստատութիւնները եւ վարչական համակարգը,
- բնապահպանական թերի կարգաբերական եւ օրէնսդրական դաշտը,
- մոնիթորինգի անցկացման ոչ-լիարժէքութիւնը,
- բնապահպանական համակցուած կառավարման բացակայութիւնը:

ԾԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

¹ Նորայր Մանասէրեան, Թաթուլ Մանասէրեան, «Լեռնային Գիւղերի Պահպանման Խնդիրը Հայաստանի Անվտանգութեան Խնդիրն Է», <http://www.irates.am/hy/YC77XggEifxEghe86QC1jtU1> :

- ² Այն թիտմ է նաեւ միջազգային յարաբերութիւնների ղեկավարութիւն տեսութիւնից:
- ³ *Муниципальное Право: Учебное Пособие*, под редакцией В.Л. Ижанова и В.И. Патрушева (Քաղաքապետական Կառավարում, Ոստանական Ձեռնարկ, ընդհ. խմբ.՝ Վ.Ն. Իւանով, Վ.Ի. Պատրուշեւ), Մոսկուա, 2002, էջ 117:
- ⁴ W. McKinley, "Organizational Theory Development: Displacement of End," *Organizational Studies*, 2010:31, էջ 47-68. նաեւ՝ "Theory: A Scientific Concept," <https://tomprof.stanford.edu/posting/1562> :
- ⁵ J. Chandler, *Rational Choice and Urban Politics. Public Choice and Local Government Reform: Contrasts between Britain and the United States*, Contemporary Political Studies. Vol. 1, 1994. նաեւ՝ Enid Slack, *An Analysis of Property Tax Relief Measures and Phase in Mechanisms. A Report prepared for the Task Force on Reassessment in Metropolitan Toronto*, Mimeograph, Toronto, 1989. նաեւ՝ Enid Slack, *Alternative Approaches to Taxing Land and Real Property. A paper prepared for the World Bank Institute*, Washington, D.C. 2001. նաեւ՝ Enid Slack, "Municipal Finance and the Pattern of Urban Growth," *Commentary*, Toronto, D.D.: Howe Institute, 2000. նաեւ՝ Enid Slack, "Property Tax Reform in Ontario: What Have We Learned?" *Canadian Tax Journal*, 2002:Vol. 50. No. 2. էջ 576-85. նաեւ՝ Enid Slack, John LaFaver, and Ihor Shpak, "Property Tax in Ukraine: Third Attempt," *Budget and Fiscal Review*, 1998: Second Quarter. նաեւ՝ David L. Sjoquist and Mary B. Walker, *Economies of Scale*, 1999.
- ⁶ M. Keating, *Size, Efficiency and Democracy: Consolidation. Fragmentation and Public Choice*, D. Judge, G. Stoker, H. Wolman (eds.), *Theories of Urban Politics*, London-Thousand Oaks-New Delhi, Sage, 1995.
- ⁷ R. Bish, "Local Government Amalgamations. Discredited Nineteenth_Century Ideals Alive in the Twenty_First // C.D.", *Howe Institute Commentary*, No. 150 March, 2001, էջ 11:
- ⁸ Նոյն, էջ 9:
- ⁹ Bish, էջ 14:
- ¹⁰ "Economies of Scale | Intelligent Economist," <https://www.intelligenteconomist.com/economies-of-scale/> :
- ¹¹ В. Глазычев, *Глубинная Россия: 2000-2002*, Մոսկուա, Новое издательство, 2003, էջ 49:
- ¹² Mobilising Regions: Territorial Strategies for Growth - London, UK, Regional Studies Association Winter Conference 2013 (<https://www.regionalstudies.org/events/regional-studies-association-winter-conference-2013/>):
- ¹³ Human resources development strategy, <http://www.mohe.gov.jo/en/documents/national-hrd-strategy.pdf> :
- ¹⁴ Strategic directions for culture, <https://www.ontario.ca/document/environmental-scan-culture-sector-ontario-culture-strategy-background-document/strategic-directions-culture> :
- ¹⁵ The Four Capacity Building Pillars of Entrepreneurship, <https://strategyplanone.wordpress.com/2012/03/07/the-four-capacity-building-pillars-of-entrepreneurship/> :
- ¹⁶ Միջհամայնքային Միատրուանները – Հարկային Քաղաքականութիւնը, Երեւան, ՀՀ Կառավարութիւն, 2004, էջ 7:

- ¹⁷ ՀՀ Վարչատարածքային Բաժանման Օպերիմալացումը. Տեղական
 ինքնակառավարման Ջարգացումը, Երեւան, ՀՀ Կառավարություն, 2003, էջ 4:
- ¹⁸ Թ. Մանասէրեան, Տնտեսական Անվտանգություն. Ուսումնական
 Ուղղագծեր, Երեւան, ՀՀ ԳԱԱ Հրատ., 2014, էջ 118-95:
- ¹⁹ Հանրային Բաղադրականության Վերլուծություն, «Պետական Ծառայություն»
 Հրատ., 2005, էջ 225:
- ²⁰ Տե՛ս՝ www.armstat.am :
- ²¹ Տե՛ս՝ www.armstat.am :
- ²² Տե՛ս՝ www.armstat.am :
- ²³ Նոյն:
- ²⁴ <http://www.irtek.am/views/act.aspx?aid=61730> :
- ²⁵ Տե՛ս՝ www.armstat.am :

THE ASYMMETRIC DEVELOPMENT OF THE REPUBLIC OF ARMENIA DISTRICTS: A NATIONAL CHALLENGE (Summary)

TATOUL MANASERIAN
 tatoulm@gmail.com

One of the primary tasks for overcoming the asymmetry of development of Armenia's rural villages and underdeveloped communities is to develop effective methods and mechanisms that can facilitate the selection of target policies. In this respect, it is necessary to regulate the inter-territorial distribution of the use of local natural resources in the regions, to specify the means of their development and the criteria for assessing their effectiveness, to highlight the combination of local, regional, territorial and state interests and the conditions of regional market infrastructure formation, as well as to support development and growth of science and technologies and industrial production in rural areas by efficiently utilizing existing human and financial resources.

To address these challenges the state needs to concentrate on the following measures:

- creating appropriate conditions for the growth of underdeveloped communities;
- ensuring a favorable environment for private sector activities and improving the investment climate;
- improving social welfare and strengthening infrastructure for business for border communities and settlements;
- providing a special focus and subsidies for development in highland settlements and lowland areas;
- increasing the efficiency of state support for economic development in the regions;
- providing continuous development and improvement of infrastructure in rural areas (communication, transportation, power).